

Caspar David Friedrich, Wandelaar boven de nevel, 1818

Dames en heren,

Laat ik u allereerst maar zeggen dat ik van plan ben u een optimistisch verhaal te vertellen. Dat betekent niet dat het ook lichte kost zal zijn die ik u ga voorschotelen, want anders dan veel mensen schijnen te denken, vind ik niet dat optimisme per definitie licht verteerbaar moet zijn. Bovendien wil ik mij niet onttrekken aan mijn opdracht, en die zegt dat ik moet zorgen voor een *teaser*. Ik ben hier dus op de eerste plaats om u te plagen, maar daar is niet alles mee gezegd. Want toen ik het woord 'teaser' voor de zekerheid nog even opzocht, bleek het ook 'kwelgeest' te betekenen, en kwellen is toch weer een paar tandjes erger dan plagen. Ik zag bovendien nog een derde betekenis die er niet om loog, namelijk 'droogverleidster'. Een leuk woord, dat zowel toeschietelijkheid als terughoudendheid oproept. Ik zie haar al voor me, de geraffineerde verlokster, die op het allerlaatste moment haar beloften intrekt en haar doelwit knarsetandend achterlaat.

Dat is dus de uitdaging die ik op me heb genomen: om hier vandaag uw plaaggeest én kwelgeest én droogverleidster te zijn, en bovendien nog enig optimisme uit te stralen. Ga er maar aan staan.

Bij de opdracht kreeg ik ook het verzoek om alvast een titel op te geven. Het leek me het beste om niet meteen al pesterig in te zetten, maar niettemin met iets te komen waarbij u alvast even stil zou staan. Want wat moet je met *De onverslaanbare buitenmens*? Over welke mens gaat het? Is het een goed mens en mogen we blij zijn dat hij onverslaanbaar is? Of is het een slecht mens en moet het ons zorgen baren dat hij maar niet klein is te krijgen? Ik zou u willen voorstellen om hier niet in morele termen te denken, maar het louter als een nuchter feit te nemen dat de buitenmens onverslaanbaar is.

De stelling die ik u wil voorleggen is dat wij mensen allemaal, niemand uitgezonderd, in diepste wezen buitenmensen zijn, en dat onze beschaving gezien kan worden als één langgerekte poging om die buitenmens in ons om te vormen tot een binnenmens. Dat geeft een hoop frictie, temeer daar wij, tegen onze natuur in, allerminst onwillig zijn en volop de aantrekkelijkheid zien van een bestaan als binnenmens. Bovendien draait de overredingskermis op volle toeren. De zuigende slang in de boom heeft zich ontwikkeld tot een verfijnde, sluwe, goed georganiseerde veroveringsmachine. Een droogverleidster is er niets bij. Geen wonder dat wij collectief voor de bijl gaan en elke dag met hordes tegelijk overlopen naar het kamp van de binnenmens. Maar aangezien de buitenmens in ons onverslaanbaar is en dus niet anders kan dan zich blijven manifesteren, moet en zal hij zich bij de binnenmens een weg naar buiten vechten. Ik ben op zoek gegaan naar beelden die deze toestand zouden kunnen weergeven en kwam uit bij de volgende.

Links: McDonalds. Rechts: Bartholomeus van der Helst, Portret van Gerard Andriesz. Bicker 1642.

Links ziet u een afbeelding die voor zichzelf spreekt. Het rechter plaatje is een portret van de twintigjarige Gerard Andriesz. Bicker, Heer van Engelenburg en Drost van Muiden, rond 1642 geschilderd door Bartholomeus van der Helst. U ziet dat de binnenmens ruim drieënhalve eeuw geleden ook al voorkwam. Sterker nog, als we moeten schatten wanneer de eerste binnenmens ontstond, dan houden we het op grofweg 9.000 jaar voor Christus, de tijd waarin de landbouw werd uitgevonden in het Nabije Oosten. Daarna duurde het overigens nog grofweg 4.000 jaar, tot 5.000 jaar voor Christus, voor er ook akkers werden aangelegd in wat nu West-Europa heet.

De komst van de landbouw was een industriële revolutie van de hoogste orde, qua impact minstens zo groot als de tweede industriële revolutie van de 19de eeuw en de derde die wij nu via de nieuwe technologie doormaken. Voor het eerst hoefde de mens niet

meer continu van domicilie te wisselen omdat zijn jachtgebied weer eens was uitgeput. Hij kon zich nu op een vaste plaats vestigen en ook activiteiten ontplooiën die niet direct de overleving dienden. Ondertussen maakte de nieuwe voedselproductie dat de wereldbevolking van slechts vijf miljoen mensen in korte tijd met sprongen toenam. Miljoenen jaren waren wij jager-verzamelaars geweest, voortdurend op drift, buitenmensen bij uitstek. En nu hadden we eindelijk onderdak en eigen grond, konden we onze kinderen verzorgen, vee houden en gemeenschappen vormen. Ineens waren wij buitenmensen binnen, een groot succesverhaal dus, zou je zeggen.

Maar wat er nooit bij wordt verteld is dat de komst van de landbouw onze gezondheid ook veel schade berokkende. Diëten werden minder gevarieerd en bevatten voor het eerst in de geschiedenis granen en verzadigde vetzuren. Lichaamslengte en levensduur namen af en ziekten die samenhangen met vitaminegebrek, zoals botontkalking, namen toe. Onlangs hebben wetenschappers vastgesteld dat onder jager-verzamelaars diabetes, overgewicht en hart- en vaatziekten nauwelijks voorkwamen. De komst van de landbouw heeft een sterke groei van die ziekten meegebracht, en de tweede industriële revolutie in de 19de eeuw vergrootte dat effect nog eens exponentieel. Volgens de Wereld Gezondheidsorganisatie lijden er in de wereld al ruim twee miljard mensen aan obesitas, en zullen over vijftien jaar 350 miljoen mensen lijden aan diabetes. Wereldwijd sterven er nu al meer mensen aan overvoeding dan aan ondervoeding. Zeer ernstige problemen, die door de farmaceutische industrie maar al te graag zouden worden opgelost, want er is een berg geld aan te verdienen. Maar helaas, alle tot nu toe ontwikkelde medicijnen hebben nauwelijks enig effect.

U merkt, de kwelgeest in mij is al volop actief. Ik sla u om de oren met feiten die u helemaal niet wilt kennen, en waarvan u zich bovendien afvraagt of die niet op een ander symposium thuishoren. Maakt u zich geen zorgen, alles zal spoedig op z'n plaats vallen. Maar nu we eenmaal zover zijn, wilt u vast ook nog wel even weten *waarom* medici en farmaceuten nog steeds geen remedie hebben gevonden tegen de zwaarlijvigheid in onze luilekkerwereld. De reden is dat wij in hart en nieren buitenmensen zijn. Nog altijd zijn wij uitgerust met een genetische constellatie die we hebben opgebouwd en eindeloos geperfectioneerd gedurende de meer dan een miljoen jaar dat wij een nomadisch bestaan hebben geleid als jager-verzamelaars.

Jager-verzamelaar, Spanje, 5000 voor Chr.

Nog altijd roept deze oeroude genetische gesteldheid in ons de impuls op door te blijven eten zolang er voedsel voorradig is, om zo een buffer aan te leggen voor slechtere tijden. Dat die slechtere tijden zich aan onze kant van de wereld niet meer voordoen en wij ook niet meer dag in dag uit met pijn en boog door de wouden hoeven rennen, betekent nog niet dat wij zomaar kunnen stoppen met dooreten.¹

Laten we voor de overzichtelijkheid de grote getallen van de menselijke evolutie eens even terugbrengen tot een mensenleven. De opkomst van de moderne mens, vooral gekenmerkt door de ontwikkeling van taal, kunnen we dateren op ongeveer 200.000 jaar geleden. Nu doen we even net alsof wij moderne mensen geen 200.000 jaar oud zijn maar slechts honderd jaar. Dat betekent omgerekend dat wij in de tijd van de landbouwrevolutie al tussen de 94 en 96 jaar oud waren en dus pas vier à zes jaar geleden zijn gaan setten en ons eigen voedsel zijn gaan telen. Stel nu dat wij als honderdjarigen een enquêteur aan de deur kregen die ons vroeg: 'Bent u gelukkig?' Wat zouden wij antwoorden? Ik denk dat wij zouden zeggen: 'Gelukkig? Ja natuurlijk, we hebben het nog nooit zo goed gehad. Dat we dit nog mogen meemaken! Een dak boven ons hoofd, altijd te eten en ook nog lieve beesten voor de deur die niet vluchten en zich gewillig laten slachten. Nee echt, we hebben alles wat ons hartje begeert.'

Wat wij niet zouden zeggen is dat we 's avonds nagelbijtend bij het vuur zitten en verdwaasd naar de sterren staren, in de hoop dat die ons nu eindelijk eens vertellen waarom wij in ons binnenste toch steeds die storm horen razen. Elke nacht weer zien wij onszelf rondtrekken door bossen en moerassen, over steppen en toendra's, zoals wij dat het overgrote deel van ons leven hebben gedaan. Er hoeft geen Freud aan te pas te komen om die dromen te duiden. Het zijn noodkreten van ons lichaam, dat zich verweesd voelt, vreemd van de onafzienbare tijd waarin het nu eenmaal is gevormd. Genetisch zijn wij nog vrijwel identiek aan hoe wij 200.000 jaar geleden ook al waren, en het is precies dat feit dat ons lichaam ons, eenvoudig omdat het geen andere keus heeft, onophoudelijk zal blijven inpeperen.

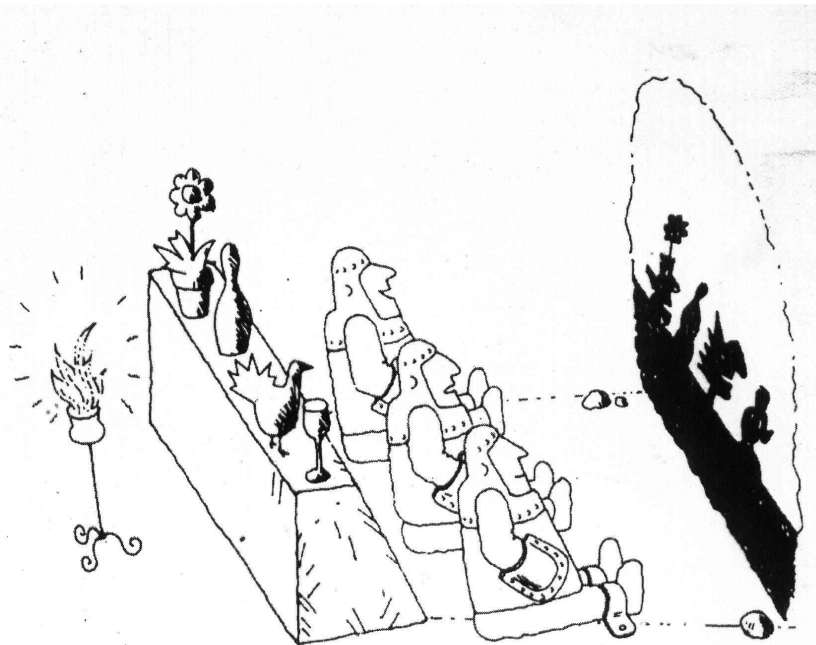
Ik zei het al: de buitenmens is onverslaanbaar. Natuurlijk heeft de beschaving, in haar nooit verslappende inspanningen om de buitenmens om te kneden tot binnenmens, ons ook onwaarschijnlijk veel wijzer gemaakt. Ik moet er niet aan denken dat er géén nerds waren geweest die tot diep in de nacht in hun donkere kamertjes navigatiesystemen hadden zitten uitvinden, anders had ik niet eens geweten hoe je ooit nog bij een bos of moeras zou moeten *komen*. Toch lijkt het me een fundamentele fout van de beschaving dat ze van meet af aan en zonder enige scrupules heeft genegeerd dat wij nog altijd tot in de toppen van onze vingers zijn gebouwd zoals we dat 200.000 jaar geleden ook al waren. De mens is een soort kip geworden, uitgerust om te vliegen, maar alleen nog tot kakelen en jaknikken in staat.

Een kip zonder kop is de mens echter niet, hij is precies het tegendeel. Want de beschaving, in ieder geval de onze, heeft de mens niet alleen van buiten naar binnen gejaagd, ze heeft de mens ook weggedreven uit zijn lichaam en opgesloten in zijn hoofd. Met als voorlopige uitkomst de opvatting dat wij ons brein zijn, een klap in het gezicht van de mensheid, die wat mij betreft met levenslange opsluiting zou moeten worden bestraft. Het lichaam wordt systematisch uitgevlakt, en omdat de jager-verzamelaar verondersteld wordt alleen maar dat te zijn: lichaam, maakt hij geen onderdeel uit van de geschiedenis.

Wist u bijvoorbeeld wanneer de aarde is geschapen? Ik heb eens opgezocht wat de verschillende godsdiensten daarover zeggen. De Joodse kalender houdt het op 3761 voor Christus, de Ethiopische kerk op 5493, de Syrische Christenen op 5490, paus Gregorius de Grote op 5199, de Jehova's getuigen op 4026 en Luther op 3961 voor Christus. De beste cijferaar van allemaal was de anglicaanse bisschop James Ussher, die het tot op de dag nauwkeurig uittekende, 22 oktober 4004 voor Christus. Over twee dingen zijn ze het kenmerkend allemaal eens: de wereld werd geschapen ná de landbouwrevolutie en de jager-verzamelaar heeft nooit bestaan.²

En daar missen die godsdiensten ook helemaal niets aan. Want volgens hen is het lichaam van de *gewone* mens al zondig, al heeft die tenminste nog een ziel. Bij de jager-verzamelaar is daar geen denken aan, want een wezen dat als een wild dier over de wereld zwerft, kan natuurlijk geen ziel hebben. En alles wat alleen maar lichaam is telt niet mee, dat is hooguit een soort decoratie van de wereld.

Het voorwerk voor die opvatting is rond 400 voor Christus al verricht door Plato. Zijn geringschatting van de fysieke wereld was totaal. Alles wat wij zien in de fysieke wereld is volgens hem niet de echte wereld, want alleen ideeën zijn echt. Ziet u een kip, dan is dat slechts een afgietsel van het idee kip, en het idee kip is de enige echte kip, het origineel zogezegd. Ik roep hier even de allegorie van Plato's grot in herinnering. Vastgeketende gevangenen kunnen niets anders zien dan schaduwen op een muur, die ze ten onrechte voor de werkelijke wereld houden.

Grot van Plato, tekenaar onbekend

Plato, kortom, was de oer-cipier. Als iemand de buitenmens heeft opgesloten en in een binnenmens veranderd was hij het. En als je dan bedenkt dat volgens sommigen alle latere filosofie slechts een stel voetnoten was bij Plato, begint het je langzaam te dagen waarom de buitenmens en het lichaam in onze cultuur zo lang in de verdomhoek hebben gezeten.

In de verdomhoek en in de vergeethoek. Nergens heb ik dit gegeven mooier beschreven gezien als in een roman van de Zwitserse schrijver Max Frisch, *Der Mensch erscheint im Holozän* (1979), ofwel *De mens treedt op in het Holoceen*. Dat boek beschrijft de ge-

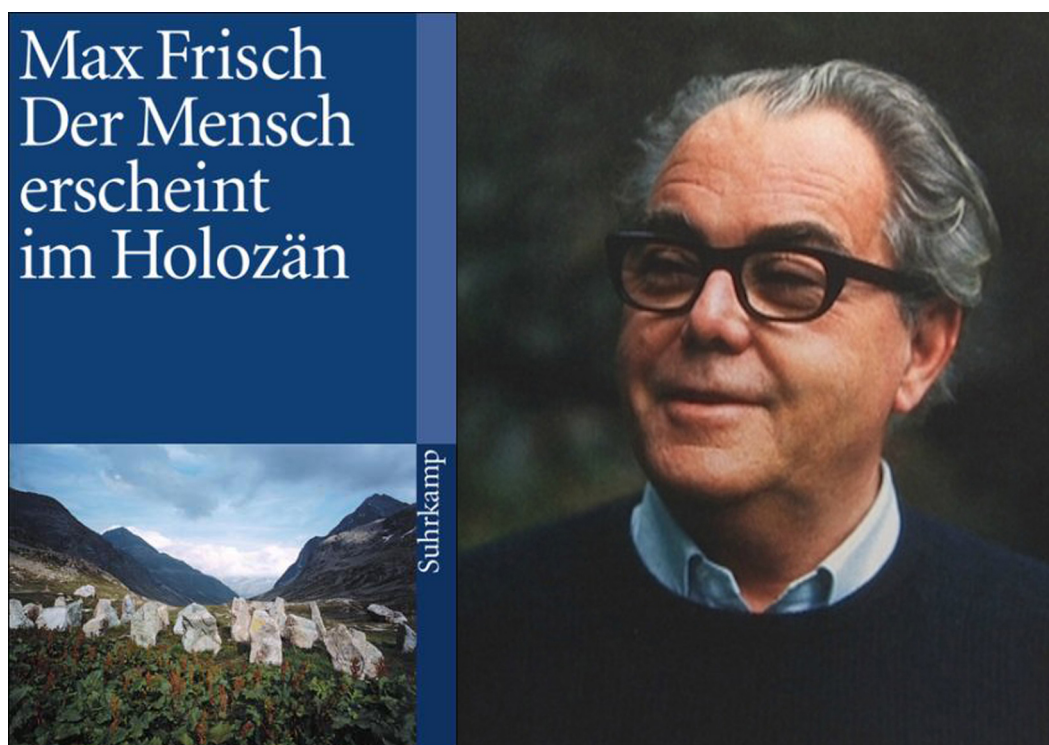
schiedenis van meneer Geiser, een 73-jarige weduwnaar die in de bergen woont. Een buitenmens bij uitstek dus. Maar een langdurig onweer brengt de bergwanden aan het schuiven en zijn dorp dreigt geïsoleerd te raken. De buitenmens wordt een binnenmens, afgezonderd van de wereld.

Nu heeft meneer Geiser een grote wetenschappelijke belangstelling. Uit een encyclopedie knipt hij artikelen die hij op de muur prikt, om zich die steeds opnieuw te kunnen inprenten. In een van de artikelen staat: 'In het Pleistoceen' (een tijdvak dat ongeveer tweeënhalf miljoen jaar geleden begon - CB) 'treedt volgens de huidige opvattingen de mens op. Het geologische tijdperk waarin we ons nu bevinden heet het Holoceen.'

Op een dag houdt meneer Geiser het binnen niet meer uit. Hij pakt zijn rugzak en probeert te voet een uitweg uit zijn dorp te vinden. Onder het lopen repeteert hij de inhoud van de muurknipsels, en op een zeker moment mompelt hij voor zich uit: 'De mens treedt op in het Holoceen.' Hij vergist zich dus, zonder het te beseffen. Wel begint hij zich plotseling af te vragen waar zijn wandeling eigenlijk goed voor is. Hij weet het niet meer en keert terug naar huis. Daar sluit hij zich nu helemaal op, en als er verontruste burens aanbellen doet hij niet meer open.

Deze meneer Geiser verbeeldt voor mij de westerse mens bij uitstek. Hij is de absolute binnenmens die is vergeten, of heeft verdrongen, dat hij honderdduizenden jaren ook al door de bergen liep, en toen maar al te goed wist waar dat goed voor was. Nu wil hij niet eens meer weten dat hij een lichaam heeft, en leeft hij alleen nog in zijn hoofd.

Maar een mens zonder lichaam bevindt zich in dezelfde doodlopende straat als een kip zonder kop. Zoals blijkt wanneer meneer Geiser op een dag ook de zin niet meer ziet van al die knipsels aan de muur en ze weghaalt. Het allerlaatste knipsel heeft als onderwerp: 'Beroerte (ook attaque genoemd)'. Dat zegt genoeg.

Omslag van *Der Mensch erscheint im Holozän* (1979). Foto van Max Frisch.

Ja, een beroerte, die krijg je ervan wanneer je denkt dat de mens pas in het Holoceen is begonnen. Nu lijkt het erop dat wij ons daarvan steeds meer bewust zijn, al was het maar omdat wij weleens in de spiegel kijken en daar tot onze schrik iemand zien staan die opeens een lichte gelijkenis begint te vertonen met Gerard Andriesz. Bicker. Dan snellen we naar de diëtiste, die ons een brochure overhandigt waarvan de eerste woorden luiden: 'Het paleodiet is een modern dieetplan dat ook bekend staat als het paleolithisch dieet of het jager-verzamelaarsdietet. Het is gebaseerd op de veronderstelde voeding van onze menselijke voorouders in het paleolithicum, een periode van 2,5 miljoen jaar tot 10.000 jaar geleden.'³

Kijk, dat zijn nu mooie ontwikkelingen. Misschien dat u al een tijdje zat te wachten op het moment dat mijn betoog de beloofde optimistische toon zou krijgen, maar nu is het dan zo ver. Ik ben ervan overtuigd dat de erkenning van de miljoenjarige ontwikkeling die wij in ons lichaam meedragen, terrein gaat winnen, en dat lijkt me van onschatbaar belang. Wat is het voor dwaasheid om te veronderstellen dat jager-verzamelaars ook maar een graad minder intelligent waren dan wij, alleen omdat zij geen navigatiesysteem op hun mobiel hadden? De waarheid is natuurlijk dat zij om te overleven over een veel grotere intelligentie moesten beschikken dan wij voor onze overleving nodig hebben. Wij overleven automatisch, zo automatisch dat het zich al tegen ons gaat keren.

Onderzoek onder piloten heeft uitgewezen dat zij vaak 'automatiseringsverslaafd' zijn. Per vlucht zijn ze maar drie minuten actief, even bij het opstijgen en even bij het landen. Daardoor reageren ze te traag wanneer ze een keer echt iets moeten doen, bij een mechanische fout of noodsituatie. In vijf jaar tijd zijn er alleen door deze oorzaak meer dan vijftig ongelukken gebeurd met honderden doden.

Zulke onderzoeken tonen aan hoe belangrijk het is om het lichaam, met die schat van kennis die het in zich bergt, weer voor vol te gaan aanzien. Dat vergroot ook de persoonlijke betrokkenheid, en 'persoonlijke betrokkenheid maakt deel uit van elke intelligente daad'.⁴ Het lichaam heeft zich veel te lang stierlijk verveeld, dat wordt steeds beter begrepen. Ik geef een paar simpele voorbeelden.

Op de Design Academy Eindhoven heb ik in korte tijd twee fases mogen meemaken in de benadering van 3D-printers. De eerste fase was die van de pogingen om er zo perfect mogelijke voorwerpen uit te krijgen. De tweede fase was dat studenten de printers begonnen te veranderen, de motor eruit sloopten en er een handbediening aan maakten, zodat je voortaan in de voorwerpen tenminste wat oneffenheden en persoonlijke toetsen kon aanbrengen.

En laatst zag ik in een documentaire een schaker die het zat was om tegen een computerscherm te spelen, hij kreeg geen contact met het spel. Nu zat hij weer gewoon aan een bord, en zijn tegenstander was een zelfgemaakte robotarm, die de stukken net zo natuurlijk verplaatste als hijzelf. Nu hij weer met echte stukken kon spelen, had hij er weer plezier in.⁵

De verleiding is groot om nog meer voorbeelden te geven, maar ik ga ermee stoppen. Ik denk dat ik u genoeg heb geplaagd, en ik moet bekennen dat het niet onplezierig was. Maar wat mij oprecht spijt is dat ik het wel over de buitenmens heb gehad, maar helemaal niet over de kunstmens. Mocht u dat gemis ook hebben gevoeld, dan wijs ik u graag op mijn boekje *De handgezaagde ziel - over de terugkeer van de ambachtelijkheid in de kunst en omstreken*. In dat essay draait alles om de kunst.

Twintig jaar geleden heb ik al eens een lezing gegeven voor de Stichting Buiten-kunst, toen over de dilettant. Bij deze beloof ik u dat ik over twintig jaar opnieuw van de partij zal zijn en dan zal spreken over de kunstmens. Want gelooft u mij: ook de kunst-mens is onverslaanbaar.

Ik dank u voor uw aandacht.

© Cornel Bierens

Amsterdam, 20 september 2014

De handgezaagde ziel is een essay over de terugkeer van de ambachtelijkheid in de kunst. Cornel Bierens constateert dat er weer gouden tijden aanbreken voor de ambachtelijkheid. De terugkerende interesse voor oude technieken staat niet op zichzelf maar gaat samen met de omarming van nieuwe middelen als de 3D printer, waardoor het mogelijk is geworden om vrijwel alles zelf te maken. De digitale revolutie ontstijgt het virtuele stadium en stelt ons in staat om ook weer fysiek grip te krijgen op de dingen. Bierens analyseert hoe het ambacht wordt verlost van het stoffige imago dat het kreeg in de twintigste eeuw. Hij onderzoekt aan de hand van de kunsttheorie de gespannen verhouding tussen het technisch kunnen van de kunstenaar en 'de heiligverklaring van ideeën en theorieën'. Misschien is het verschil tussen idee en ambacht wel helemaal niet zo groot als we altijd denken. Misschien is het belangrijkste verschil wel *tijd*: hoe mooi kan het zijn als kunstenaars van ideeën uitgaan die ze in het werk zelf, puur door de duur van het maakproces, ook weer overstijgen.

Cornel Bierens is kunstenaar en schrijver. Hij publiceerde over kunst in onder meer Metropolis M, De Witte Raaf, NRC-Handelsblad en De Groene Amsterdammer. Ook schreef hij *Schildpad met Roos en Mes*, een roman over kunst voor jongeren. Als kunstenaar maakt hij grote installaties, vaak met de technieken van de anamorfose.

Cornel Bierens

De handgezaagde ziel

Essay 008

Mondriaan Fonds

- ¹ Een goede bron was de inaugurele rede van prof. dr. Hanno Pijl, diabetoloog, *In het land van bitterbal en boterkoek*, 2008
- ² De scheppingsjaartallen zijn verzameld door Christipedia. Zie: <http://www.christipedia.nl>
- ³ Zie: NRC-Handelsblad 10 april, Prof Dr. Martijn Katan, *Paleodieet*. En: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Paleodieet>
- ⁴ Michael Polanyi, geciteerd in: Cornel Bierens, *De handgezaagde ziel* (2013), pag. 39.
- ⁵ VPRO-uitzending van Tegenlicht: *De nieuwe makers*, 14 september 2014.